

Этыкетныя адзінкі ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці

Актавы матэрыял, прадстаўлены ў кнігах Метрыкі Вялікага княства Літоўскага, з'яўляецца надзейнай базай для ажыццяўлення навуковых даследаў у галіне гістарычнай стылістыкі. У прыватнасці, з мэтай выяўлення жанравай дыферэнцыяцыі дзелавога стылю перспектыўным падаецца даследаванне фармуляра дакументаў і зафіксаваных у ім формул.

Менавіта формулы, па сцвярджэнні Віктара Дзярагіна, лічацца самай яркай і самай істотнай прыметай дзелавога стылю ва ўсе перыяды існавання дадзенай функцыянальнай разнавіднасці мовы¹.

У старабеларускіх дзелавых тэкстах мэтазгодныя выдзеліць два тыпы этыкетных формул. Трактоўка значэння *этыкетных формул першага тыпу* звязана з прапанаваным Дзмітрыем Ліхачовым² паняццем літаратурнага этыкету і яго складнікамі – этыкетам сітуацый, які прадугледжвае выкарыстанне апісанняў, аднолькавых па кампазіцыі і выбары фактаў, прадметаў, і этыкету слоўных выказаў, паводле якога неабходна карыстацца пэўнымі моўнымі адзінкамі для перадачы і выражэння пэўных сітуацый. Прытрымліванне старажытнымі аўтарамі літаратурнага этыкету прадвызначала арыентацыю іх на сталую структуру твора, выкарыстанне гатовых формул, якія пераносіліся з тэксту ў тэкст па традыцыі. З аднаго боку, гэта садзейнічала ўпарадкаванню выкладу зместу, а адсюль належнаму ўспрымання і разуменню выкладзенага слухачом ці чытачом, з другога – сувязі з агульнапрызнанымі ўзорамі твораў. Медыявісты прызнаюць кіраванне традыцыяй паказчыкам творчай манеры старажытных кніжнікаў і адзначаюць, што перад намі не імітацыя, наследаванне ў сучасным разуменні гэтага слова, а праяўленне тыповага сярэдневяковага пурызму ў пытаннях формы тэксту, не механічнае капіраванне, а мэтанакіраваны выбар моўных сродкаў³.

Назіранні над дакументамі кніг Метрыкі ВКЛ паказваюць, што і яны ствараліся па пэўных узорах, правілах і ўключалі ў сябе традыцыйныя формулы. У ходзе даследавання структуры пацвярджэнняў, змешчаных ў “Кнізе запісаў” (1522–1552), – распарадчых дакументаў урадавага паходжання – устаноўлена, што яны складаюцца з наступных частак (клаўзаў): *intitulatio* (абазначэнне адрасанта), *promulgatio* (публічнае аб'яўленне), *narratio* (выклад зместу асноўнага пытання, якое з'явілася падставай стварэння пацвярджэння), *dispositio* (распараджэнне па сутнасці справы), *corroboratio* (сведчанне), *datum* (месца і час стварэння

¹ Виктор Дерягин, *Русская деловая речь на Севере XV–XVII веков*: автореферат дис. ... докт. филол. наук / Ин-т русск. языка; 10.02.01 – русский язык, Москва, 1980, 5.

² Дмитрий Лихачев, “Литературный этикет Древней Руси (к проблеме изучения)”, *Труды отдела древнерусской литературы*, т. XVI, Москва-Ленинград, 1961, 5.

³ Т. Кандаурова, “К вопросу о традиционных словосочетаниях-штампах в древнерусских памятниках XI–XIV веков”, *Ученые записки Московского государственного педагогического института имени В.И. Ленина*, т. 353. Вопросы языкознания и русского языка, Москва, 1970, 119.

дакумента). Наяўнасць у пацвярджэннях пералічаных клаўзаў сведчыць пра паказальную для іх як тэкстаў *асобнага жанру* кампазіцыю. Гэта значыць мы можам гаварыць, што тэксты пэўнага тыпу (калі адлюстраваныя ў іх сітуацыі былі падобныя або ідэнтычныя) будаваліся па пэўных, рэгулярна паўтаральных, а значыць традыцыйных мадэлях.

Кожная структурная частка ўтрымлівае ў сабе формулы – словазлучэнні і сказы, якія маюць устойлівую сінтаксічную структуру і адносна стабільны слоўнікавы склад.

Так, у *intitulatio* адзначаны формулы ў складзе а) імя правіцеля: *Жикгимонт* (КЗ 28, 35, 1541); б) імя правіцеля і спалучэння *божью милостью*: *Жикгимонт*, *Божью м(и)л(о)ст(ь)ю* (КЗ 28, 7, 1541); в) імя правіцеля + спалучэнне *божью милостью* + назва тытула: *Жикгимонт Август*, *Божью м(и)л(о)стью король полский, великий кн(я)зь лит(о)вский* (КЗ 28, 128, 1551), *Жикгимонт Август*, *Божью м(и)л(о)стью король полский* (КЗ 28, 129, 1551). Варыянтнае афармленне тытулатуры можа быць абгрунтавана тым, што “Кніга запісаў” з’яўляецца кнігай-копіяй канца XVI стагоддзя, таму пры перапісванні дакумента перапісчык Адам Мацвеевіч Пашкевіч па прычыне вядомасці тытула, верагодна, апускаў нейкую яго частку. Гэта меркаванне пацвярджаецца абзначэннем адрасанта ў некаторых актах па схеме *Жикгимонт Август* и *далее ...* (КЗ 28, 145, 1552); *Жикгимонт Август* (КЗ 28, 147, 1552).

Promulgatio прэзентавалася ўстойлівай канструкцыяй (у поўным і скарачаным варыянтах) з фразеалагізмамі *чинити знаменито* / *чинити явно* ‘даводзіць да ведама’ ў якасці базавых элементаў: *Чинимъ знаменито симъ н(а)шимъ листомъ, хто на него посмотритъ або чтучи его услышитъ, нынешнимъ и напотомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того ведати* (КЗ 28, 139, 1551); *Чинимъ явно симъ н(а)шимъ листомъ* (КЗ 28, 145, 1552). Як сінонім галоўнай часткі ў поўным варыянце канструкцыі спарадычна адзначаецца сказ *Ознаймуемъ симъ н(а)шимъ листомъ [...]* (КЗ 28, 147, 1552).

У якасці зачына *narratio* выступае трафарэтны выраз, пабудаваны па наступнай мадэлі: фразеалагізм *бити чоломъ* (у форме 3-й асобы адзіночнага ці множнага ліку прошлага часу) + назва асобы па пасадзе, сацыяльнаму становішчу + імя і прозвішча асобы + дзеяслоў *поведити* ў форме 3-й асобы адзіночнага ці множнага ліку прошлага часу) + займеннік *мы* ў месным склоне з прыназоўнікам *передъ*: *Биль намъ чоломъ воевода полоцкий, маршалокъ н(а)шъ, пан Ян Юревичъ Глебовичъ и поведиль перед нами, што мы перво сего дозволили митрополиту киевскому и галицкому и всея Руси Макарью купити [...]* *именье* (КЗ 28, 76, 1542). У гэтым кантэксце фразема *бити чоломъ* рэалізуе семантыку ‘звяртацца’. Значэнне ‘прасіць’ фразеалагізм выяўляе ў канцоўцы *narratio* – складаназалежным сказе з даданай дапаўняльнай часткай, звязанай з галоўнай пры дапамозе злучнікаў *абы, абыхмо*: *биль намъ чоломъ, абыхмо тые купли его потвердили его м(и)л(о)сти н(а)шимъ листомъ на вечность* (Там жа).

Асновай *dispositio* з’яўляецца трафарэт *на ее (его) чоломбитье то вчинили*, які мог ускладняцца спалучэннямі *зь ласки наше, зь ласки наше господарское*: *З ласки н(а)шое на его чоломбите то вчинили и тотъ лист его еднальный потвержаемъ симъ листомъ нашимъ* (КЗ 28, 7, 1541).

Corroboratio знаходзіла рэалізацыю праз трафарэт А на твердось того и печать н(а)шу велели есмо прывесити к сему н(а)шому листу, адзначаны, у прыватнасці, у пацвярджэннях №№ 7, 18, 35, 70, 76, 129, 139, 147. Радзей прадстаўлены выраз И на то дали есмо сес н(а)шь листь з н(а)шою печатью (№№ 119, 120, 124, 125, 126). Лакальна-тэмпаральная характарыстыка акта (datum) рэалізоўвалася праз просты сказ у складзе пасіўнага дзеепрыметніка прошлага часу ад дзеяслова *писати* + назва населенага пункта + спалучэнне *подъ лето Божьего нарoженья* + нумар года + назва месяца + нумар дня тыдня + адзінка старога царкоўнаславянскага летазлічэння, роўная 15 гадам (*индиктъ*): *Писан у Вильни, под лет(о) Божего нарoж(енья) 1541, м(е)с(я)ца нояб(ря) 20 ден(ь), индикт 15 (КЗ 28, 7, 1541)*.

Назіранні над структурай актаў другіх жанраў маюць падобныя вынікі. Так, у завяшчаннях (актах апошняй волі, або тастаментах) вылучаюцца *invocatio* (прысвячэнне богу), *intitulatio*, *arenga* (абгрунтаванне стварэння дакумента), *dispositio*, *sanctio* (забарона парушэння дакумента), *corroboratio*, што спалучаецца з *subscriptio* (указанне на тых, хто прысутнічаў пры стварэнні дакумента), *datum*. *Invocatio* прэзентавалася формуламі *Во имя божье станься / Во имя отца и сына, и Светого Духа / Во имя отца и сына, и Светого Духа, и светое живоначальное нерозделимое Троицы*, выкарыстанне якіх сведчыла пра намер адрасанта дзейнічаць справядліва, у адпаведнасці з існуючымі прававымі нормаі. Лічыцца, што гэтыя выразы, якія сваімі вытокамі ўзыходзяць да рэлігійных тэкстаў, у актах вялікакняжацкай канцылярыі ўзніклі пад уплывам заходнееўрапейскага справаводства. *Intitulatio* ўключае ў сябе займеннік Я + назву тытула + імя, імя па бацьку, прозвішча асобы + найменне асобы па пасадзе або сацыяльнаму становішчу (*Я, князь Илья Костентинович Острозский, воеводичъ троцкий, староста браславский*). *Arenga* мела філасофскі характар і ўяўляла сабой абгрунтаванне напісання завяшчання. *Dispositio* ўтрымлівала распараджэнні аўтара тастамента адносна месца яго пахавання (*они имеют тело мое грешное послати до [...] и там его положить и провод вчинити*), размеркавання спадчыны паміж нашчадкамі (*А што ся дотычет именов моих усих [...]*), апякунства (*А детки мои милые в опеку и оборону наперед пану Богу всемогучому, а потом их милости паном добродеем, повинным и приятелем моим милостивым и ласкавым, то есть пану [...]*), матэрыяльнай узнагароды слуг (*При том теж слуг моих, которые ми служили, тех его милость пан [...] мает отпривити и заплатитъ заслужоного и дати им то, яко которому на реистре ознамено*). *Sanctio* рэалізавана праз трафарэт *Сесь тестаментъ остатнее воли моее при зуполной моци николи ни в чом не нарушоне захован быти маеть*. *Subscriptio* прэзентуецца канструкцыяй *за прозбою моею очевистою печати свои до сего тестаменту моего приложили и руки свои, которые писат умели, подписат рачили их милостивые панове [...]*. Ва ўсіх завяшчаннях абазначаны месца і дата складання дакумента, пры гэтым дата запісана словамі: *Писан у Володимери лета от Нароженья Исуca Хрыста, сына Божего тысяча пятсот семдесят девятого, месяца генваря двадцатого дня*⁴.

⁴ Людмила Демченко. "Волынские завещания в Литовской метрике: источниковедческий аспект", Lietuvos metrika. 1991–1996 metu tyrinejimai, Vilnius, 1998, 139–146.

Усё сказанае вышэй дазваляе падтрымаць палажэнне Віктара Дзярагіна адносна *дзелавага этыкету*, г.зн. сумы ўяўленняў складальнікаў актаў пра форму тэксту, яго моўныя сродкі, што ў сукупнасці адпавядае мэце яго стварэння, сферы выкарыстання (Дзярагін 1980, 9).

Такім чынам, этыкетныя формулы ў дадзеным кантэксце – гэта канструкцыі з адносна пастаянным лексічным складам, граматычнай структурай, з’яўленне і выкарыстанне якіх абумоўлена ў тэкстах пэўнай жанравай разнавіднасці ідэнтычных ці падобных сітуацыйных схем і традыцыі іх афармлення. Такія выразы, з’яўляючыся сродкам вербалізацыі тыповых сітуацый, заўсёды маюць строга фіксаваную пазіцыю ў тэксце, таму з іх дапамогай вылучаюцца межы пэўнай клаўзы ў структурнай арганізацыі дакумента.

Трактоўка *этыкетных формул другога тыпу* звязана з паняццем маўленчага этыкету – зводу норм і правіл, на аснове якіх засноўваюцца зносіны (у нашым выпадку дзелавыя). У гэтым сэнсе этыкетныя формулы – інструментарый для выканання гэтых правіл, набор адзінак, розных па структуры, якія служаць для забеспячэння кантакту паміж камунікантамі. Такія этыкетныя формулы шырока прадстаўлены ў дакументальных тэкстах, што ў пісьмовай форме ілюструюць дыстанцыйныя дзелавыя зносіны.

У дакументах дыпламатычнага характару, якія выйшлі з канцылярыі ВКЛ, выразна вылучаецца формула прывітання Поклонъ отъ кого кому, напрыклад, *От Александра, Божю м(и)л(о)стью великог(о) князя литовског(о), руског(о) и жомоитского и иных, брату нашему ц(а)ру Мендли Кгрею, поклонъ* (КЗ 6, 39, 1497). Названая формула адносіцца да ліку самых старажытных формул для ўстанаўлення кантакту (часта суправаджалася крыжыкам як ідэаграфічнай заменай слова поклон), ілюструе гатоўнасць адрасанта і запыт пацвярджэння гатоўнасці адрасата развіваць адносіны.

У тэкстах Метрыкі Вялікага княства Літоўскага вылучаюцца формулы з базавай лексмай *милость/мосць* (*ваша милость, твоя милость, его/ее милость, ваша мосць, твоя мосць*). Напрыклад, у “Кнізе запісаў” (1522–1552) адзначаныя спалучэнні зафіксаваны пры пачцівым звароце адрасанта да адрасата, а таксама як сінонімы да намінацыі асобы пры паўторным яе ўпамінанні. У дакуменце № 96 імя, імя па бацьку, прозвішча адрасата фіксуецца толькі ў загалоўку і ў зачыне *narratio* (Привилей его м(и)л(о)сти пану Яну Юревичу Глебовичу на воеводство Виленское; Ижъ узнавши есмо верное и цнотливое захованье и послуги предковъ воеводы полоцког(о), маршалька н(а)шого, пана Яна Юревича Глебовича [...]), формула *ж его милость* як іх семантычны адпаведнік сустракаецца 14 разоў ва ўсіх частках дакумента (А мы маемъ его м(и)л(о)сть на томъ воеводстве заховати до его м(и)л(о)сти живота – *dispositio*; И на то дали есмо его м(и)л(о)сти сес н(а)шъ листь з н(а)шою привесистою печатью – *corroboratio*).

Устойлівае словазлучэнне *божьо милостью*, адзначанае, як правіла, у *intitulatio*, не мела сувязі з асноўным зместам дакумента, яно спрыяла акцэнтацыі ўвагі на адрасанце, падкрэслівала яго значнасць: *Жикгимонт Август, Божью м(и)л(о)стью король полский, великий кн(я)зь лит(о)вский* (КЗ 28, 128, 1551).

Пры ўшанаванні памяці памёршых высокапастаўленых асоб, успаміне іх спраў шырока выкарыстоўвалася формула *блаженной (светобливой, святой, славное, сладкое, щастное) памети* (у складзе тытулатуры): *доброе памети небощыка пана Ольбрахта Мартиновича Кгаштольта, воеводы виленског(о) (КСД, 49, 1540), покладали перед нами листъ славное памети короля его м(и)л(о)сти Жикгимонта, пана отца н(а)шого (КЗ 28, 126, 1551).*

Этыкетныя нормы зносіні ілюструюць таксама

– асобныя лексемы (*панъ, пани, панна, паня, братъ, приятель* і г.д.). Напрыклад, слова *панъ* было адным з самых распаўсюджаных сродкаў выражэння павагі, пашаны да асобы: *А такъ мы того листу короля его м(и)л(о)сти, славное памети п(а)на отца н(а)шого, огледавши ... то есмо вчинили (КЗ 28, 147, 1552); Панъ нашъ нам(и)л(о)стившыи, его м(и)л(о)сть великии княз Александръ, казал вашои м(и)л(о)сти поведити (КЗ 5, 101, 1500–1502).*

Лексемы *братъ, приятель* мелі месца ў дыпламатычных дакументах, што зыходзілі ад кіраўніка дзяржавы, пры звароце да асобы, роўнай яму па статусе і займаемай пасадазе: *для приязни к собе брата н(а)шого цара турецкого то вчинили и тое мыто, которое бы мело от речей его м(и)л(о)сти прийти, отпускаемъ (КЗ 28, 64, 1541); Биль намъ чоломъ купецъ приятеля н(а)шого цара турецкого его м(и)л(о)сти кафиньский Серкизь Хачимовичъ, орменинъ (КЗ 28, 33, 1541).* Гэтыя лексемы не фіксуецца ў прывілеях, адрасаваных правіцелем сваім падначаленым, а значыць з’яўляюцца паказчыкамі сацыяльнай раўнавагі адрасанта і адрасата.

– *этыкетныя азначэнні*, выражаныя якаснымі прыметнікамі ў станоўчай і найвышэйшай ступенях параўнання. Інтэнсіфікатары ветлівасці словы *богобойный, велебный, добрый, ласкавый, милый, милостивый, мудрый, намилостивший, наяснейший, цнотливый* і інш. дамінуюць у дыпламатычнай перапісцы, а таксама ва ўнутрыдзяржаўных актах пры згаданні вялікага князя літоўскага: *Навелебнейшии отъче княже арцыбискупе и велебные отцы кн(я)зи бискупове и велможные панове Рада Коруны Полское (КЗ 5, 5.1, 1492); казали вашои м(и)л(о)сти, братыи своеи милои, поведити (Там жа); великими прозбами своими найдоваль и частокротъ просиль през сына н(а)шого милого наяснейшого короля его м(и)л(о)сти полского, великого кн(я)зя литовского Второго Жикгимонта (КЗ 28, 41, 1541).*

– *этыкетныя прыдаткі*, універбальныя і бівербальныя па структуры, указваюць на род заняткаў, пасаду, нацыянальную і тэрытарыяльную прыналежнасць асобы, яе сацыяльны статус, інфармацыю, істотную пры заключэнні рознага роду пагадненняў, дагавароў: *Привилей его м(и)л(о)сти пану Яну Юревичу Глебовичу на воеводство Виленское (КЗ 28, 96, 1542); И на то даемъ пану воеводе полоцкому тотъ н(а)шъ листъ з н(а)шою печатью (КЗ 28, 81, 1541).* Іх наяўнасць у дакументах актуалізавала важнасць становішча адрасата, сведчыла пра яго заслугі перад адрасантам, пацвярджала іх значнасць для далейшага кар’ернага росту, умацавання матэрыяльнага становішча. Прыдаткі былі звязаны з абазначаемым словам бяззлучнікавай сувяззю і ў адносінах да яго звычайна мелі постпазіцыйнае становішча.

– *этыкетныя звароткі* – словы і словазлучэнні, ужытыя з мэтай устанаўлення кантакту ў эмацыянальнай ці афіцыйнай танальнасці ў адпаведнасці з

камунікатыўнай сітуацыяй. Назіранні даюць падставы гаварыць пра адкрытасць корпуса звароткаў: любы назоўнік, субстантываваны прыметнік, дзеепрыметнік, словазлучэнне здольныя выступаць у гэтай якасці. Звароткі паказальныя для міжнароднай і юрыдычнай дакументацыі: Велебныи и велможныи княже мистре! (КЗ 5, 116, 1503); г(о)с(по)д(а)рь нашъ великии княз велель тебе, Борисе, говорить (КЗ 5, 42, 1496); ты самъ, Мартине, почаль своею рукою бити и квалту волати (КСД, 9, 1540).

Выбар той ці іншай этыкетнай адзінкі залежыць ад сацыяльнай характарыстыкі адрасата і адрасанта, характару іх адносін, мэты, спосабу зносін, іх танальнасці (пачцівай, паважлівай, прасіцельнай і інш.). Правільнае і карэктнае ўжыванне пералічаных вышэй слоў і словазлучэнняў забяспечвала не толькі паразуменне паміж адрасатам і адрасантам, але і гарантавала развіццё дзелавых стасункаў паміж імі, сведчыла пра іх камунікатыўную кампетэнтнасць.

Высновы.

Формулы першага тыпу адлюстроўваюць уяўленні складалнікаў актаў пра стварэнне дакументальнага тэксту пэўнага жанру. Формулы другога тыпу ілюструюць нормы маўленчага этыкету і ўяўленні пра правільнасць зносін.

Формулы першага тыпу ўласцівы ўсім жанрам дзелавой пісьменнасці (прывілеі, пацвярджэнні, завяшчанні, выракі, статуты і інш.). Формулы другога тыпу абмежаваны ва ўжыванні, яны не паказальныя для агульнадзяржаўных кодэксаў, напрыклад, Статутаў ВКЛ 1529, 1566, 1588, Трыбунала ВКЛ 1586, а фіксуюцца ў дакументах, адрасаваных канкрэтнай асобе, падкрэсліваючы тым самым персанальную накіраванасць паведамлення.

Формулы другога тыпу часта маюць экспрэсіўную афарбоўку. У радзе выпадкаў яны, з'яўляючыся носбітамі сацыяльнай інфармацыі, даюць важныя для дзелавых адносін звесткі.

Формулы першага тыпу ў большай ступені характарызуюцца наяўнасцю функцыянальнай прыметы: яны выступаюць у якасці маркёраў межаў той ці іншай часткі тэксту (*invocatio, intitulatio, inscriptio, salutatio, promulgatio, narratio, dispositio, sanctio, corroboratio, datum*), забяспечваючы кампазіцыйную стройнасць дакумента і паслядоўнасць выкладу зместу.

Формулы двух тыпаў спрыяюць камунікатыўнай дакладнасці дакументальнага тэксту, г.зн. дакладнасці рэалізацыі задумы яго аўтара. Іх наяўнасць можа адносіцца да ліку універсальных уласцівасцей дакумента (разам з дакладнасцю, аргументаванасцю, стандартызаванасцю, паўнотой інфармацыі).

Вынікі падобных доследаў дзелавых тэкстаў будуць садзейнічаць паглыбленню распрацоўкі праблем функцыянавання мовы, у прыватнасці ў дзелавой сферы, стануць унёскам ва ўдакладненне спецыфікі дзелавога стылю, механізмаў тэкстаўтварэння ў дзелавой мове, а таксама прынцыпаў інтэрпрэтацыі дзелавога тэксту. Выяўленне ў пісьмовых крыніцах усіх тыпаў формул – пачатковы этап у падрыхтоўцы слоўнікаў формул дакументаў (з улікам іх жанравай прыналежнасці). Такія слоўнікі, якія будуць мець несумненную навукова-практычную перспектыву, запоўняць лакуну ў славянскай гістарычнай лексікаграфіі.

Спис літаратуры

ДЕМЧЕНКО, ЛЮДМИЛА, 1998: “Волынские завещания в Литовской метрике: источниковедческий аспект”, *Lietuvos metrika. 1991–1996 metų tyrimai*, Vilnius, 134–146.

ДЕРЯГИН, ВИКТОР, 1980: Русская деловая речь на Севере XV–XVII веков: автореферат дис. ... докт. филол. наук / Ин-т русск. языка; 10.02.01 – русский язык, Москва, 1980.

Т. КАНДАУРОВА, 1970: “К вопросу о традиционных словосочетаниях-штампах в древнерусских памятниках XI–XIV веков”, *Ученые записки Московского государственного педагогического института имени В.И. Ленина*, т. 353. Вопросы языкознания и русского языка, Москва, 1970, 114–157.

ЛИХАЧЕВ, ДМИТРИЙ, 1961, “Литературный этикет Древней Руси (к проблеме изучения)”, *Труды отдела древнерусской литературы*, т. XVII, Москва-Ленинград, 5–16.

Спис скарачэнняў

КЗ 5 – BANIUNIS, EGIDIJUS, 1993: *Lietuvos Metrika. Kn. Nr. 5 (1427–1506). Užrašų knyga 5*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

КЗ 6 – BALIULIS, ALGIRDAS, 2007: *Lietuvos Metrika. Kn. Nr. 6 (1494–1506). Užrašų knyga 6*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla.

КЗ 28 – МЯНЖЫНСКІ, ВАЛЕРЫЙ, СВЯЖЫНСКІ, УЛАДЗІМІР, 2000: *Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28*, Мінск, ATHNAEUM.

КСД – LAZUTKA, STANISLOVAS; IRENA VALIKONYTĖ, SAULĖ VISKANTAITĖ-SARIŠČEVIENĖ 2003: *Lietuvos Metrika. 10 Teismų bylų knyga*, Vilnius, Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto leidykla.